

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ - ВАРНА

СЕРТИФИЦИРАНА СИСТЕМА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО ISO 9001:2015

9002 Варна • бул. "Княз Борис I" 77 • Телефон 052 643 360 • Телефакс 052 643 365 • www.ee-varna.bg

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ ВАРНА

РЕЦЕНЗИЯ

Вх. № РД10.508 /05.04.2024

Рецензент: проф. д-р Зоя Младенова

Основание за написване на рецензията: участие в състава на Научното жури по защита на дисертационния труд съгласно заповед № РД-06-41/07.03.2024 г. на Ректора на ИУ – Варна и решение на първото заседание на Научното жури, проведено на 11 март 2024 г. относно това кои членове да пишат рецензия.

Дисертант: Славена Стефанова Цонева

Тема на дисертационния труд: „Транснационални корпорации и развитието, и надграждането на човешкия капитал в България“

1. Данни за дисертанта

Славена Цонева получава висшето си образование в ИУ – Варна. През 2004 г. се дипломира по специалност „Стопанско управление, ОКС „бакалавър“, а през 2009 г. придобива магистърска степен, специалност „Банков мениджмънт“. Професионалният си път започва в банковия сектор, където работи последователно повече от 13 години. Кариерата си започва като касиер и достига до позицията директор на регионален бизнес център за работа с корпоративни клиенти. През м. февруари 2018 г. е зачислена в редовна форма на докторанттура в докторска програма „Политическа икономия (Обща икономическа теория)“ към катедра ОИТ на ИУ – Варна. По време на тригодишното си обучение изпълнява индивидуалния си план. Полага с отлични резултати докторантските изпити. Участва в национални и международни конференции и публикува два доклада. Участва също в три курса от докторско ниво, както и в научен конкурс за поддомагане разработването на емпиричната част на докторската дисертация. След успешно изпълнение на заложените дейности в индивидуалния план, докторант Славена Цонева е отчислена с право на защита на 01.02.2021 г. Внася докторската си дисертация за първо обсъждане в катедра ОИТ през м. декември 2023 г. Второто обсъждане е проведено на 19.02.2024 г., когато е взето решение за откриване на процедура за публична защита (Протокол № 8/19.02.2024 г. от КЗ ОИТ). Понастоящем Славена Цонева е част от административния екип на ИУ – Варна като от м. октомври 2023 г. е ръководител на отдел „Международно сътрудничество“.

2. Общо представяне на дисертационния труд

Трудът е в общ обем от 225 страници, като се състои от Въведение, 4 глави и заключение. В края е приложен Списък на използваната литература, който включва 302

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ - ВАРНА

СЕРТИФИЦИРАНА СИСТЕМА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО ISO 9001:2015

9002 Варна • бул. "Княз Борис I" 77 • Телефон 052 643 360 • Телефакс 052 643 365 • www.ue-varna.bg

заглавия, от което 276 на английски език, и 30 електронни адреса. В текста се съдържат 38 таблици и 23 графики, които са съществена част от съдържанието на дисертацията.

Във Въведението на дисертацията на първо място е обоснована актуалността на темата. Тя се обуславя, от една страна, от значителното присъствие на ПЧИ в българската икономика – 80% от БВП (запаса), а от друга страна – отрицателния естествен приръст и миграционни процеси. В тези условия, както отбележва докторантът, за осигуряването на икономически растеж е необходимо да се повишава качеството на човешкия капитал, за да се осигури по-висока производителност при намаляващо икономически активно население (с. 7).

Във Въведението ясно са формулирани обекта и предмета на изследване. Целта е дефинирана по следния начин: на основата на съществуващата теория и чрез емпирично изследване да се определи въздействието върху развитието на човешкия капитал в България в резултат от дейността на ТНК. От целта са изведени шест основни задачи.

Във Въведението се съдържат също обяснения относно използваните методология и методи – както на теоретичното, така и на емпиричното изследване. Прецизно са формулирани ограниченията на анализа.

Глава 1 играе ролята на теоретико-методологична основа на цялото изследване. Това се обуславя от включените в нея въпроси: същност и съдържание на понятието „човешки капитал”, роля на човешкия капитал в ТНК, влияние на ТНК върху човешкия капитал на приемашите ПЧИ страни. Тези въпроси съставляват основни за дисертационното изследване теоретични концепции, върху които се базира целия последващ анализ. Следва са се отбележат задълбочените знания на докторанта по всяка от тези концепции. Към въвеждането на понятието „човешки капитал”, например, е приложен исторически подход (пар. 1), а теоретичният анализ на влиянието на ТНК върху човешкия капитал на приемашите страни е изясnen чрез известната OLI парадигма на Дж. Данинг (пар. 3).

Друго основно понятие в дисертацията е „ТНК” (включено и в заглавието на дисертацията). Рецензентът оценява положително факта, че Сл. Цонева е избегнала да дефинира това понятие (също както МНК и ПЧИ), тъй като това са разпознаваеми и добре известни понятия в икономическата наука. Рецензентът приема също и употребата в дисертацията на понятията ТНК и МНК като синоними.

Важна част от съдържанието на глава 1 е прегледа на предходни изследвания по темата на дисертацията (пар. 4/гл. 1). От докторанта е осъществен машабен обзор и анализ на публикации по темата в световната наука. В своето обобщение Сл. Цонева отбележва, че съществуващите изследвания не позволяват да се направи категоричен и

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ - ВАРНА

СЕРТИФИЦИРАНА СИСТЕМА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО ISO 9001:2015

9002 Варна • бул. "Княз Борис I" 77 • Телефон 052 643 360 • Телефакс 052 643 365 • www.ue-varna.bg

единозначен извод за влиянието на ТНК върху човешкия капитал на приемашите икономики и причините за това са използвани различни методологии и провеждането на анализа на различни равнища (микро и макро подход) (с. 44).

В заключение към глава 1 са дадени разяснения относно използваната методология в теоретичното изследване. Докторантът подчертава, че в труда човешкия капитал се изследва предимно на микро равнище и на основата на теорията на международния бизнес и еклектичната OLI парадигма на Дж. Данинг. Особено важен е избраният от докторанта и деклариран в пар. 5 на глава 1 подход, според който към решаването на научната задача ще се върви от две различни изходни позиции: от една страна, от гледна точка стратегията и мотивацията на ТНК по развитие на човешкия капитал и трансфера на знания към приемашите икономики, от друга страна – от гледна точка наличието на абсорбционен капацитет в самите приемащи икономики, което предполага осъществяването до определена степен на две самостоятелни изследвания. Отново са декларириани ограничителните условия, които определят рамката, в която ще се движи анализа.

Глава 2 фокусира върху трансфера на знания от ТНК. На първо място са анализирани и систематизирани видовете знания, които пренася ТНК. Сред тях докторантът обръща внимание на трансфера на технически и специализирани знания, управлensка и организационна експертиза, междукултурна компетентност, иновации и предприемачество, и др. (вж. пар. 1/гл. 2).

Много подробно са изследвани в глава 2 механизмите за трансфер и внедряване на знания. Изследването разкрива, че ТНК използват разнообразни канали за трансфер на знания към местните икономики, което съдържа потенциал за подобряване качеството на местния човешки капитал. Както в пар. 1, така и тук са използвани много примери от дейността на ТНК. В същото време обзорът на практиката на ТНК показва, че някои ТНК се ангажират активно с трансфера на знания към местните икономики, други – в по-ограничена степен. Това издига на преден план въпроса за предпоставките за трансфер на знания от ТНК към приемашите икономики. Отговорът на този въпрос дава пар. 3 на глава 2. За целите на анализа в тази част докторантът разработва авторов модел за оценка на склонността за въздействие на ТНК върху развитието и надграждането на човешки капитал в страната-приемник (с. 69). Моделът е разработен в рамките на еклектичната парадигма. Склонността за трансфериране на разнородни форми на човешки капитал от ТНК към чуждестранните ѝ поделения зависи от многобройни фактори, които авторът обединява в три групи: фирмени, локализационни и интъриализационни. Приложеният подход способства за цялостно разбиране на трансфера на знания вътре в ТНК мрежата.

Глава 3 насочва вниманието към абсорбционния капацитет на приемащата икономика: неговата същност, измерители и значение. Поради разнообразието на

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ - ВАРНА

СЕРТИФИЦИРАНА СИСТЕМА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО ISO 9001:2015

9002 Варна • бул. "Княз Борис I" 77 • Телефон 052 643 360 • Телефакс 052 643 365 • www.ue-varna.bg

подходи и определените на понятието „абсорбционен капацитет” в научната литература, докторантът на първо място въвежда понятието като му дава собствена дефиниция (пар. 1/гл. 3, с. 91). Той посочва, че към определянето на абсорбционния капацитет в литературата се прилагат два подхода: микро и макроикономически и последващия анализ се движи в такава рамка.

Важна част от разбирането на абсорбционния капацитет и необходимото условие за неговото използване като инструмент в научния анализ, са неговите измерители. В дисертацията е направен обширен преглед на съществуващите възгледи по въпроса на базата на многобройни емпирични изследвания. Придобитото знание позволява на Сл. Цонева да конструира авторски факторен модел, който обхваща, групира и обвързва показателите, които определят създаването, разпространението и развитието на знания както на микро, така и на макро ниво и които са определящи за оценка на нивото на абсорбционния капацитет. Моделът е представен в таблична форма на страница 100 на дисертацията. В него основните фактори, които оказват влияние върху абсорбционния капацитет, са групирани в три големи групи: научноизследователски и развойни дейности, човешки капитал и канали за разпространение на информацията като още тук (пар. 2/гл. 3) авторът подчертава важното значение на човешкия капитал.

Последният параграф 3 на глава 3 адресира релацията човешки капитал, ПЧИ, абсорбционен капацитет. Той има особено важно значение за дисертацията, тъй като синтезира двата основни подхода, разработени и използвани в труда: към развитието и надграждането на човешкия капитал в местната икономика се върви, от една страна, от гледна точка стратегийте и мотивацията на ТНК и трансфера на знания чрез ПЧИ към приемащата икономика, и от друга страна – от гледна точка качеството и състоянието на абсорбционния капацитет на местната икономика, от който зависи нейния капацитет да привлече ПЧИ и да оползотворява положителните ефекти от тях. За намиране на пресечната точка между тези две страни на анализа, в пар. 3 на глава 3 докторантът представя свой модел на взаимодействие между дейността на ТНК, човешкия капитал и абсорбционния капацитет (с. 108). Този модел придава конкретика на основната идея в тази част, а именно че връзката между абсорбционния капацитет и ПЧИ е двустранна и причинно-следствена. От една страна, икономиките се надпреварват в привличането на ПЧИ. От друга страна, абсорбционния капацитет повишава привлекателността на страните относно количеството и качеството на притока на ПЧИ. Човешкият капитал има критично значение за формирането на абсорбционния капацитет на приемащите страни и възможността да привлекат ПЧИ, както и оптимално да се възползват от преките и косвените ефекти (с. 116-117) от вече навлезлите ТНК.

Теоретичните въпроси, разработени в глави 1-3, съставляват солидна основа за осъществяването на емпиричното изследване в глава 4. Тя е посветена на анализ и оценка ролята на ТНК в развитието и надграждането на човешкия капитал в България.

Главата започва с разяснения относно използваната методология в емпиричното изследване: уточнени са времевите рамки на анализа, използваните източници на информация и др. Такива уточнения се съдържат и във всички други части на глава 4, в резултат на което емпиричното изследване впечатлява със своята прецизност.

Прегледът на вноса на ПЧИ в България след 1990 г. показва, че към настоящия момент те заемат съществено място в националната икономика. Това придава особена значимост на изследването на ефектите от тяхното присъствие в българската икономика, към които е фокусирано изследването в глава 4 (пар. 3-5). В съответствие с разработения в пар. 2/гл. 3 факторен модел, в пар. 3 на глава 4 авторът изследва състоянието на абсорбционния капацитет на България (микро анализ). Изследването е базирано върху значителен обем солидни данни. Оценката на абсорбционния капацитет е осъществена по трите основни групи фактори: инвестиции в НИРД, човешки капитал и канали за разпространение на знанието и техните показатели. Основните изводи от изследването са представени в таблична форма чрез приложението на SWOT анализ. Авторът обобщава: в страната е налице достатъчно ниво на абсорбционен капацитет, което създава предпоставки за усвояване на трансфера на знания, осъществяван от ТНК.

Оценката на ефекта на ТНК върху човешкия капитал в България се извежда в сравнителен план, чрез съпоставка с този на местните фирми (пар. 4/гл. 4). Акцентът е поставен върху провежданите обучения, които са важен фактор за развитието и надграждането на човешкия капитал. Чрез този показател в сравнителен план са анализирани мащаба, обхват и интензитета на инвестициите в човешки капитал, видовете знания, методите на разпространение в двете групи фирми. Чрез проведеното в тази част изследване напълно се потвърждава формулираната във Въведението хипотеза. Установява се, че ТНК упражняват значителен ефект върху развитието на човешкия капитал в България, надвишаващ този на местните фирми. В същото време тази разлика има тенденцията да намалява благодарение на спиловър ефектите на ПЧИ и при констатираното наличие на абсорбционен капацитет в българската икономика.

Направеният в пар. 4/гл. 4 анализ се допълва от иконометричното изследване, осъществено в последния пар. 5 на глава 4. То тества връзката между вноса на ПЧИ и развитието и надграждането на човешкия капитал чрез съпоставка на средното равнище на работната заплата при фирмите, провели обучения и фирмите, непровели обучения. Отново е проведен сравнителен анализ като са разграничени две групи фирми: ТНК и местни фирми. Разрезите, в които е проведен анализа са: размер на фирмите, технологична интензивност на производството и отраслово разпределение. В съответствие с видовете изследвани изводки са приложени тестовете на Welch и Mann-Whitney. Изследването установява, че за всички групи се забелязва, че средната работна заплата във фирмите, провели обучения, е по-висока от средната работна заплата във

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ - ВАРНА

СЕРТИФИЦИРАНА СИСТЕМА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО ISO 9001:2015

9002 Варна • бул. "Княз Борис I" 77 • Телефон 052 643 360 • Телефакс 052 643 365 • www.ue-varna.bg

фирмите, непровели обучения. Друг извод от проведените тестове е: съществува връзка между ПЧИ и равнището на човешкия капитал, измерено чрез разликите в нивата на работната заплата.

Дисертацията завършва със Заключение, в което са изведени обосновани изводи.

В рамките на една обобщаваща оценка на дисертацията на Сл. Цонева може да се посочи следното. Подборът на включените в дисертационния труд въпроси позволява да се адресира темата на дисертацията всеобхватно и компетентно. Изследването се отличава с ясна структура и логическа обвързаност и последователност между отделните части. Налице е балансираност между отделните глави. Положителна страна на дисертацията е, че всяка глава завършва с обобщение, което синтезира основните научни резултати. Отличителна черта на ръкописа е и прецизност в анализа – точно дефиниране на използваните понятия и концепции, обяснения относно използваните подходи и методология, формулирането на ограничителни условия. Впечатлява големият обем използвана литература, който свидетелства за солидни и задълбочени знания по проблема, които намират отчетлив израз във всички части на дисертацията. Стилът и езика са научни. Всички посочени по-горе страни на дисертационния труд на Сл. Цонева са присъщи на зряло научно изследване.

3. Автореферат

Авторефератът е разработен в съответствие с изискванията. Той отразява адекватно съдържанието на дисертационния труд.

4. Научни и научно-приложни приноси

Рецензентът идентифицира следните научни приноси в дисертацията:

1. На първо място приносен характер има избраният подход: в контекста на еклектичната парадигма на Данинг докторантът анализира човешкия капитал като предимство на собствеността и предимство на местоположението. С други думи, той адресира темата на дисертацията от две страни: от гледна точка на стратегията и мотивацията на ТНК, и от гледна точка наличието на абсорбиционен капацитет в приемащата икономика. Следва да се отбележи, че в световната наука доминира или единия, или другия от двата подхода. Това е наложило да се осъществят две самостоятелни изследвания, всяко от които би могло да бъде отделна тема на докторска дисертация. Съчетаването на двата подхода и прилагането им към осъществяването на конкретно изследване за България, придава значим и до голяма степен уникален характер на дисертационния труд.

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ - ВАРНА

СЕРТИФИЦИРАНА СИСТЕМА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО ISO 9001:2015

9002 Варна • бул. "Княз Борис I" 77 • Телефон 052 643 360 • Телефакс 052 643 365 • www.ue-varna.bg

2. Въведената от автора дефиниция на абсорбционния капацитет (пар. 1/гл. 3) и конструираният от него собствен факторен модел (пар. 2/гл. 3), който обхваща, групира и обвързва показателите, които определят създаването, разпространението и развитието на знания както на микро, така и на макро ниво и които са определящи за оценка на нивото на абсорбционния капацитет. По този начин докторантът създава инструментариум, който му е необходим за осъществяването на изследването в глава 4.
3. Разработеният от автора модел на взаимодействие между дейността на ТНК, човешкия капитал и абсорбционния капацитет, като са отчетени всички възможни форми на проникване на ТНК.
4. Анализ и оценка на абсорбционния капацитет на българската икономика на основата на факторния модел, разработен в глава 3. Особено ценни са резултатите от това изследване, представени чрез приложението на SWOT анализ.
5. Самостоятелно значение и приносен характер има сравнителния анализ на основата на дескриптивна статистика, осъществен в пар. 4/гл. 4 и неговите резултати за ефектите на ТНК върху човешкия капитал в България, от една страна, и ефектите на местните фирми, от друга. Потвърждава се формулираната във Въведението хипотеза: ТНК упражняват значителен ефект върху развитието на човешкия капитал в България, надвишаващ този на местните фирми. В същото време тази разлика има тенденцията да намалява благодарение на спиловър ефектите на ПЧИ и при наличието на абсорбционен капацитет на българската икономика.
6. Иконометричното изследване, осъществено в пар. 5/гл. 4. То тества връзката между вноса на ПЧИ и развитието и надграждането на човешки капитал при съпоставка на средното равнище на работната заплата при фирмите, провеждали обучения и фирмите, непровеждали обучения. Отново е направен сравнителен анализ между ТНК и местните фирми. Изследването показва, че за всички групи фирми средната работна заплата във фирмите, провели обучения, е по-висока от средната работна заплата във фирмите, непровели обучения. Установява се и връзка ПЧИ и равнището на човешкия капитал в България: резултатите от проведените тестове в иконометричния анализ са до голяма степен статистически значими. Акумулираните нови знания и умения, в резултат от инвестициите в обучение от страна на компаниите, са пряко свързани с по-високата работна заплата.

Следва изрично да се подчертва значението на емпиричното изследване в глава 4, насочено към икономиката на България. То се базира на класифицирани бази данни, предоставени на докторанта от НСИ, които не са оповестени публично или използвани в други изследвания до момента, което придава до голяма степен уникален характер на труда. Научното изследване на докторант Сл. Йонева може да се оцени като съществен

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ - ВАРНА

СЕРТИФИЦИРАНА СИСТЕМА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО ISO 9001:2015

9002 Варна • бул. "Княз Борис I" 77 • Телефон 052 643 360 • Телефакс 052 643 365 • www.ue-varna.bg

принос и разширяване на знанието в областта на все още осъдната, но толкова важна научна литература в България, фокусирана върху изучаване на последиците от вноса на ПЧИ в страната.

5. Публикации по дисертацията

В Автореферата са посочени три публикации на докторанта по дисертацията: една статия и два доклада. Те са по темата на дисертацията и според рецензентът осигуряват достатъчна публичност на идеите, изложени в дисертацията. С това също са изпълнени изискванията на чл. 35, ал. 1, т. 1-4 от Правилника за развитие на академичния състав в Икономически университет – Варна, както и минималните национални изисквания за присъждане на ОНС „доктор” съгласно ЗРАСРБ.

6. Констатирано или неконстатирано plagiatство в дисертационния труд и автореферата

Рецензентът не констатира plagiatство нито в дисертационния труд, нито в автореферата. Те са изцяло дело на Сл. Йонева.

7. Критични бележки и препоръки

Към дисертацията могат да бъдат отправени следните критични бележки:

1. В пар. 2/гл. 2 се анализира механизма за трансфер на човешки капитал от ТНК към местните икономики. А в пар. 3/гл.2 – факторите, които определят склонността на ТНК да извършват предаване на знания вътре в ТНК мрежата. Би било целесъобразно, на първо място, да се разграничават по-ясно тези две неща: трансфер на знания извън системата на ТНК към местната икономика, и трансфер на знания от родителските компании към филиалите, както и да се покаже връзката между двете. Направената критична бележка в никакъв случай не омаловажава достойнствата на дисертацията и следва по-скоро да се разглежда като препоръка към бъдещите научни занимания на докторанта.
2. С и П (сливания и погълщания) е по-добре да се изпишат с цели думи – с. 37 долу, с. 42 и др. Не е от ранга на разпознаваеми понятия като ТНК, МНК или ПЧИ. Критиката се отнася до текста преди с. 83, където това понятие се дефинира и въвежда.

8. Въпроси към дисертанта

1. Какви изводи и препоръки могат да бъдат изведени от дисертационния труд към икономическата политика на държавата (правителството)?

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ - ВАРНА

СЕРТИФИЦИРАНА СИСТЕМА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО ISO 9001:2015

9002 Варна • бул. "Княз Борис I" 77 • Телефон 052 643 360 • Телефакс 052 643 365 • www.ue-varna.bg

2. С какво се характеризира динамиката на вноса на ПЧИ в България след 2015 г.?

9. Заключение

Дисертационният труд на Славена Цонева представлява цялостно научно изследване по актуален икономически проблем. Той съдържа теоретична и емпирична част и е разработен на равнището на съвременната наука. Изследването отговаря на най-високите критерии за разработка от подобен характер. Дисертацията съдържа научни и научно-приложни приноси, които представляват оригинален принос в науката. Дисертацията е изцяло дело на докторанта, който демонстрира ерудиция, задълбочени знания по проблема и способност за самостоятелно мислене. Изследването в определена степен има пионерен характер, доколкото анализи на ефектите от вноса на ПЧИ в България са все още изключително осъкъдни. Този факт подчертава още повече неговото значение.

Като отчитам всичко гореказано, подкрепям с дълбока убеденост присъждането на ОНС „доктор“ на Славена Стефанова Цонева и приканвам Научното жури също да гласува положително.

Рецензент: Заличена информация съгласно
ЗЗЛД и регламент (ЕС) 2016/ 679

(проф. д-р Зоя Младенова)

05.04.2024 г.

Вх. № РД20-514 | 05.04.2024

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по
ПН 3.8 Икономика, докторска програма „Политическа икономия (обща
икономическа теория)“

Изготвил рецензията: проф. д-р Пенка Димитрова Шишманова,
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов, катедра „Обща теория на
икономиката“, научна специалност „Политическа икономия“

Основание за написване на рецензията: Заповед № РД-06-41/07.03.2024 г.
на ректора на Икономически университет - Варна и решение на първото
заседание на научното жури от 11.03.2024 г.

Автор на дисертационния труд: Славена Стефанова Цонева, докторант
към катедра „Обща икономическа теория“ при Икономически университет
– Варна

Тема на дисертационния труд: „Транснационални корпорации и
развитието, и надграждането на човешкия капитал в България“

I. Информация за докторанта

Докторант Славена Цонева придобива ОКС „бакалавър“ през 2004 г.
по специалност „Стопанско управление“ в ИУ-Варна. В периода 2007-
2009 г. се обучава и придобива магистърска степен по специалност „Банков
менеджмънт“ в същия университет.

Професионалният ѝ път започва през 2005 г. в банковия сектор, където
остава до 2019 г., заемайки различни длъжности. През 2021 г. постъпва на
работа в ИУ-Варна като служител в отдел „Научноизследователска дейност
и докторантурата“, а впоследствие – в отдел „Международно
сътрудничество“, чийто ръководител е понастоящем.

През 2018 г. е зачислена в докторантурата – докторска програма
„Политическа икономия (обща икономическа теория)“ към катедра „Обща
икономическа теория“ в Университета. В периода 2018-2019 г. полага
докторантски изпити по Международна икономика, История на
икономическата мисъл, Методология и методи на научното познание и

Английски език с отлични резултати. След изтичане на срока на докторантурата е отчислена с право на защита, съгл. Заповед №РД 14-442/04.03.2021 г. През м. февруари 2024 г. на заседание на обучаващата катедра (Протокол №8/19.02.2024 г.) е обсъден дисертационния труд на Славена Цонева на тема: „Транснационални корпорации и развитието, и надграждането на човешкия капитал в България” и е открита процедура по неговата защита пред научно жури.

II. Общо представяне на дисертационния труд

Дисертационният труд е посветен на актуален и значим проблем, свързан с ролята на ТНК за подобряване качеството на човешкия капитал. Фокусът е върху трансфера на знания и абсорбционния капацитет на България с оглед повишаване на производителността и постигане на икономически растеж.

Дисертацията е в обем от 225 страници и съответства на изискванията на чл. 27, ал. 2 от Правилника за прилагане на закона за развитие на академичния състав в Република България. В структурно отношение включва: въведение, изложение в четири глави, заключение, библиографска справка. Списъкът с използваните източници съдържа 302 заглавия, в т.ч. 26 на кирилица и 276 на латиница, както и 30 електронни източници, което показва добро познаване на литературата по разглеждания проблем. В основния текст са представени 38 таблици и 23 фигури, чрез които се осигурява подходяща визуализация на анализираните процеси.

Обектът и предметът на дисертационната работа са ясно дефинирани. **Обект** на изследване е развитието и надграждането на човешкия капитал в приемашата страна, а **предмет** – ефектите на ПЧИ върху процеса на развитие на човешкия капитал.

Основната **цел** на дисертацията е на основата на съществуващата теория и чрез емпирични изследвания да се определи въздействието върху развитието на човешкия капитал в България (като страна приемник на ПЧИ), в резултат от дейността на транснационалните корпорации и степента, до която съществува потенциал (способност) тези знания да бъдат усвоени.

За постигането на тази цел авторът формулира твърде подробно **задачите** на изследването (6 бр.) – систематизиране, анализиране и обобщаване на съдържащи се в различни източници теории за човешкия капитал и изясняване на концептуалната рамка на понятието в настоящия дисертационен труд; извеждане на основните теоретични предпоставки за съвременното функциониране на ТНК и формулиране на ролята на човешкия капитал в тях, идентифициране, систематизиране и изследване на ефектите от ПЧИ върху качеството на работната сила в страната-приемник; систематизиране, анализиране и обобщаване на видовете знания и компетенции, които ТНК могат да пренесат в глобалните си мрежи, механизмите за осъществяване на трансфер и степента, до която ТНК са склонни да инвестират в надграждане на човешкия капитал; изясняване на

концептуалната характеристика на абсорбционния капацитет, както и съставляващите го детерминанти, чрез прилагане на микро- и макро подход, изследване на релацията „абсорбционен капацитет - преки чуждестранни инвестиции“; извършване на оценка на вноса на ПЧИ и абсорбционния капацитет в България, извършване на сравнителен анализ относно развитието и надграждането на човешкия капитал от страна на ТНК и местните фирми; анализиране на връзката между вноса на ПЧИ и равнището на човешкия капитал и оценка на статистическата значимост на резултатите чрез използването на иконометричен анализ посредством тестовете на Welch и Mann-Whitney.

Основната изследователска *хипотеза* е, че ТНК имат значителен и всеобхватен ефект върху развитието на човешкия капитал в България, надвишаващ този на местния бизнес. С времето тази разлика постепенно намалява, благодарение на спиловър ефектите на ТНК върху местните фирми и при наличието на абсорбционен капацитет, който способства за усвояването на тези знания.

Въпреки че във въведението не се открива конкретно обособена методологическата база на изследването, при неговата реализация са използвани множество *научни методи и подходи* като: литературен обзор и критичен анализ, микроикономически подход, системен подход, синтез, дескриптивна статистика и иконометрични методи, сравнителен анализ, моделиране и др.

Коректно и аргументирано са посочени трудностите и *ограниченията* в изследователския процес.

III. Преценка на структурата и съдържанието на дисертационния труд

Представената дисертационна разработка е в достатъчен обем, добре структурирана и сравнително балансирана, което способства за последователното разгръщане на проблема и аргументирането на основната идея. Изложението се отличава с много добра логическа последователност и обвързаност на отделните части.

В **първа глава** е разгледана еволюцията на концепцията за човешкия капитал в различни аспекти и на различни равнища, като се започва от идеите на основоположниците и се достига до интерпретациите на съвременните автори, в т.ч. и българските. Представена е дефиниция на човешкия капитал, на която се базира по-нататък дисертационното изследване. Изведена е ролята на човешкия капитал за успешното развитие на ТНК и са систематизирани ефектите върху качеството на трудовите ресурси в приемащата страна, като се подчертава значението на нейния абсорбционен капацитет. Направен е подробен преглед на множество изследвания по тези проблеми, чрез което се откроява изследователската ниша за разработване на рецензирания дисертационен труд.

Във **втора глава** са систематизирани и изследвани различни видове знание и конкретните механизми на тяхното трансфериране и

мултилициране в рамките на ТНК системите. Анализът е подкрепен с множество примери за добри практики, иновации и позитивен опит на компаниите. На основата на OLI парадигмата на Данинг е разработен авторов модел, описващ подробно факторите, мотивиращи ТНК за развитие на човешкия капитал в приемащата страна.

В трета глава изследването логично се насочва към способността на приемащите страни за усвояване на нови знания и развитие на човешкия капитал. Обстойно са проучени и представени теоретичните постановки за абсорбционния капацитет на микро- и макрониво с акцент върху предлаганите измерители. В резултат са изведени ключови показатели на абсорбционния капацитет, които са използвани като рамка за конструиране на система от индикатори за комплексната му оценка. Обоснована е взаимовръзката между абсорбционния капацитет, детерминиран главно от наличието и качеството на човешкия капитал, и привличането на ПЧИ.

Четвърта глава е посветена на проведеното от автора емпирично проучване, в което представените в предходните глави теоретични изследвания придобиват практико-приложна насоченост и се апробират за България. Анализиран е вносът на ПЧИ в страната и е установена сравнително висока степен на проникване (респ. потенциал за развитие на националния човешки капитал), независимо от колебливите им тенденции и нездадоволителния структурен профил. Изследван е абсорбционният капацитет на макрониво и е изведено заключението за наличие на достатъчно способности за усвояване на трансферираните от ТНК знания. В различни разрези е направен сравнителен анализ на приноса на ТНК и на местните фирми за развитието на националния човешки капитал. Констатиран е преобладаващ пряк ефект от дейността на ТНК, както и стимулиращото им въздействие върху българските фирми по отношение развитието на човешкия капитал, с което конкретно се потвърждава формулираната в началото на дисертационния труд хипотеза. В продължение на анализа е измерено равнището на човешкия капитал чрез нивата на работната заплата в зависимост от провеждането на обучение във фирмите. Доказана е реалната зависимост между инвестициите в обучение и качеството на човешкия капитал.

Авторефератът е в обем от 54 стр. и отразява адекватно съдържанието на дисертационния труд. В синтезиран вид представя основните теоретични постановки, проведеното емпирично изследване, постигнатите резултати и направените изводи. Съдържа информация за основните авторови приноси, списък с публикациите и декларация за оригиналност.

Списъкът с представените публикации включва една статия и два научни доклада, които са по темата на дисертацията и допринасят за популяризиране на основни части и резултати от изследването. И трите публикации са реализирани в издания на ИУ-Варна. Двата доклада са от участие на докторанта в международни научни конференции, организирани от ИУ-Варна.

Коректно са използвани и цитирани литературните източници. Не са установени опити за нерегламентирано заимстване на чужди текстове. Авторът демонстрира добро владеене на терминологията по темата, използва добър научен език и стил на изложение.

IV. Идентифициране и оценяване на научните и научно-приложните приноси в дисертационния труд

В рецензирания дисертационен труд могат да се откроят следните приносни моменти, които условно се обособяват в две групи:

Научни:

1. Конструиран е модел за анализ на склонността на въздействие на ТНК върху качеството на човешкия капитал в приемащата страна на основата на OLI-парадигмата на Дж. Данинг;
2. Създадена е система от показатели за анализ и оценка на абсорбционния капацитет на микро- и макроравнище;
3. Обогатено е научното знание за взаимовръзката между ТНК, развитието на човешкия капитал и повишаването на абсорбционния капацитет на приемащата страна чрез обобщаване и систематизиране на формите на проникване на ТНК и мотивите за осъществяване на ПЧИ;

Научно-приложни:

4. На основата на разработените от автора теоретични конструкции е изследвано въздействието на ПЧИ върху развитието на човешкия капитал в България и е направена оценка на абсорбционния капацитет на страната;
5. Извършен е сравнителен анализ на приноса на ТНК и на местните фирми за развитието на националния човешки капитал. Измерена е зависимостта между реализираните от тях инвестиции в обучение и равнището на човешки капитал.

V. Критични бележки, въпроси и препоръки по дисертационния труд

Наред с изложените достойнства, към дисертационния труд, както към всяка научна разработка (особено на млад изследовател), могат да се отправят и някои критични бележки и препоръки:

1. Предвид формулировката на темата на дисертацията с фокус България, сравнително голям е дельт на теоретичните изследвания на връзката „ТНК-човешки капитал“ изобщо, т.е. извън контекста на българската икономика.
2. Емпиричното изследване в четвърта глава, реализирано на широка информационна база, би станало по-убедително, ако представените данни в някои параграфи (главно т. 5) се анализират по-детайлно, а изводите (в т.3 - т.5) се разширят и обогатят.
3. Въпреки че на отделни места в дисертацията се коментират някои негативни ефекти от трансфера на знания от ТНК, добре би било да се

отдели по-специално внимание на този проблем, в частност на конкретното му проявление в България.

Посочените критични бележки не омаловажават качествата на дисертационния труд и не се отразяват на общото много добро впечатление от него. В този смисъл, отправям препоръка към докторанта, да подготви и реализира публикации по разглежданата проблематика извън изданията на ИУ-Варна, за да популяризира пред широката научна общност у нас и в чужбина своите идеи и постигнатите резултати.

Представеното дисертационно изследване провокира следните въпроси:

1. В много от дефинициите на човешкия капитал, вкл. тези, които докторантът цитира, авторите включват и здравето като основен елемент. Съществуват ли някакви конкретни съображения то да не присъства в определението, прието от докторанта в дисертационната разработка?
2. Кои приоритети за развитието на взаимозависимостта между ПЧИ и човешкия капитал в България могат да се изведат на микро- и макроравнище?

VI. Заключение

Рецензираният дисертационен труд представлява оригинално, логически издържано и завършено научно изследване по актуален и важен икономически проблем. Разработено е на високо ниво, постигнати са значими резултати и са откроени приносни моменти от научен и научно-приложен характер. Чрез него авторът се представя като сериозен изследовател и демонстрира качества за по-нататъшно научно развитие и кариера.

В заключение като имам предвид достойнствата на дисертационния труд и изпълнението на минималните национални изисквания, съобразно ЗРАСРБ, категорично заявявам **положителната си оценка** и препоръчвам на уважаемото Научно жури да присъди на докторант Славена Цонева образователната и научна степен „доктор” по научната специалност „Политическа икономия (обща икономическа теория)“.

03.04.2024 г.

5.4.2024 г.

Заличена информация съгласно
ЗЗЛД и регламент (ЕС) 2016/ 679

Изготвил рецензията:
/проф. д-р П. Шишманова/